

Om seder kring bröllop och begravning

Vid livets höjdpunkt

Kyrkbacken är full av folk. En bil kör fram. Ut kliver en ung, söt brud klädd i vit klänning, slöja och krona och en stilig brudgum klädd i frack. Åtföljda av tärnor, klädda i sockendräkt, och marskalkar träder de in i kyrkan, som fylls av åskådare. Till den jublande musiken ur Mendelssons bröllopsmarsch går de nervöst lyckliga fram till altaret, där kyrkoherde Ruben Daniels förrättar vigseln. Från läktaren ljuder så Oskar Merikantos välkända och älskade folkvisa: "När björkarna susa sin milda sommarsång . . ." När akten är över väntar bröllopfesten med ca 200 gäster, sång, tal, presenter och dans.

En rätt vanlig händelse t ex år 1944, då många av oss hann med sex bröllop på 5 veckor.

Men hur var det i gamla tider? Då fick de unga inte alltid själva bestämma med vem de skulle gifta sig. I fantasin går vi ett-två århundraden tillbaka i tiden, historiska fakta är hämtade ur en uppteckning.

Ute på kyrkbacken samlas folket efter gudstjänsten. Det är i november och det är rätt kallt. Gubbarna är klädda i "långkasundjen" och kvinnorna i "nidåkasundjen". En av kvinnorna tittar spanande omkring. Det är något speciellt hon har i tankarna. Hon har en giftasvuxen pojke och nu gäller det att få tag på den rätta hustrun. Han är en grann yngling och gott ställt har de. Bland byns alla flickor har hon sett ut en, som skulle vara passande. Nu gäller det att komma överens med hennes mor. Hon får syn på henne, går fram, de växlar några ord med varandra. Ur "lidukuppan" tar nu pojkens mor fram en flaska bränn-

Ester Lindhé som kronbrud.

Foto: Johan Öhman

vin och en bullfjärdedel och bjuder på. Trakteringen gör nytta, och så börjar hon prata om vad som ligger henne närmast om hjärtat. Gum-morna verkar att komma överens. Om inte hade deras gubbar fått rycka in. Är det nu så lyckligt att de unga tu tycker om varandra är ju allt gott och väl, men om den ena parten inte var intresserad fick man ut och "bråka", d v s skicka en böneman, oftast en fadder, som förde fram flickans eller pojkens alla fördelar, hur många kor och hästar och andra

ägodelar, som denna hade. Och oftast lyckades man med att ”bråka ihop de unga.”

Men vad hände sedan? Jo, innan bröllop kunde firas så skulle man ”djära visst” och sedan genomgå ett kristendomsförhör för prästen innan alla rent praktiska förberedelser började. Allt detta är utförligt beskrivet i Logen Dalarnes Ögonstens tidning Trefnad nr 4 1909. Denna kulturhistoriskt intressanta artikel återges i helhet.

Som framgår var det inget hastverk att ordna till ett ”djässbod”. Tiden mellan jul och påsk gick nästan åt till förberedelser. Det var ju också ur arbetssynpunkt årets lindrigaste period innan vårbruket och flyttningarna till fåbodarna kom. Men prästerna hade ringa förståelse för detta faktum. De ville ha jämnare fördelning av vigslarna över första halvåret. Och man kan förstå dem om man tar en titt i vigselboken. År 1776, det år då Sofia Magdalena församling kom till var det 27 vigslar under februari, och under de närmast följande decennierna var det 10—15 par som gifte sig under påskmånaden. Men prästerna gick också till storms mot överdådet i mat och dryck och andra sedvänjor. Ur ett sockenstämmoprotokoll den 2/1 1784 återges följande: ”Öfverenskomme samtelige sockenmännen at till undvikande af trängsel vid bröllop och deraf flytande oredor icke flere än tre brudpar skulle vara uti ett gästabad och hvarje brudepar skulle sätta tvenne trän ikring kyrkan kyrkogården, till vinnande av prydnad för kyrkan och heder för dem sifva.”

Hur var då ett brudpars klädsel? Som alltid så är det bruden som tilldragit sig det största intresset, och i synnerhet en ”grannbråuds” — kronbruds utstyrsel. Kyrkoadjunkt F R Arosenius har i sin ”Beskrifning öfver Sofia Magdalena församling” tryckt år 1866 på ett lysande sätt skildrat detta. Han skriver:

”Brudgummarne äro klädda i blå rockar, gula knäbyxor af skinn, hvita ullstrumpor och tjockbottnade skor (näverskor). På händerna äro dragna stora svarta kalfskinshandskar, som nära nog räcka upp till armbågen, och i den ena är fästad en löst hängande hvit näsduk. Kring hatten bäres ett rödt band och halsen omslutes af en hvit halsduk.

Bruddräkten utgör en besynnerlig blandning af egna kläder och lånta fjädrar. Klädningen består av svart tyg, den är hyrd för dagen. Bröst och hals äro betäckta af en stor mängd perlband i skiftande färger och silfverstickade glitterband. Kring lifvet fästes ett lysande skärp, som till-

*Bröllop i Solgården 1918. Fr v: Krång Anna, Ryss Anders, Masanders Stina, Mås Anders från Torsång, Håll Anna i Brämåbo, Svän Johan, brudparet Mas Anders och Sol Hilda, Sol Stina, Mas Jannes, Mas Selma, Lavas Oskar, Glad Maria och Påls Anders.
Foto: Håll Nils Matsson*

knytes baktill med löst fladdrande ändar. På hufvudet bäres en förgylld messingskrona, omgifen af bjerta blommor och hvaruti är fästad en hög spira, beklädd med rött tyg och bladguld. Händerna äro instuckna i en muff, från hvilken åt båda sidor nedhånga en mängd brokiga kattunshalsdukar, minnen av fästmannens artiga frikostighet. I denna gömmas äfven den af honom förärade psalmboken med pressade och grant utsirade permar. Till allt detta kommer slutligen röda strumpor och högklackade skor efter ortens sed.

Brudpigorna eller de s k Braskkullorna taga sig särdeles bra ut i sina gröna tröjor, som kring halsen och öfver bröstet äro rikt behängda med brokiga stora perlband och vanligen även en silfverkedja med vidfästad blank specie riksdaler eller annan prydnad. Huvudet är omlindat af glitterband, som från nacken hänga löst fladdrande öfver ryggen.”

Den sista kronbruden var Mas Anders Mait år 1896.

Men alla brudar var väl inte utstyrda på det här sättet? Nej, den som ej var kronbrud bar huvudkläde under vigseln och sedan rynkhatt, som sattes på i sakristian av ”bråusötan”. Det berättas att kyrkoherde C B

Godée var emot detta dräktbyte i sakristian. År 1854 tog han upp frågan i kyrkostämman, ”att denna plägsed för framtiden borde upphöra”.

Att stå brud och inte vara mö var en stor skam, det utslagna håret var jungfruns kännetecken och sederna övervakades noga. Bar bruden dessutom krona blev det böter. Det berättas att även kyrkoherde Dalin på sin tid sökte upp den kvinna som förnedrat kronan och avkrävde böter om 5 kronor. Hårdare var straffet 1667. Då begärde en soldat att få gifta sig med sin kära, men då det upplystes om att de ”plägat umgänge” fingo de tillstånd att gifta sig först efter att ha stått i vapenhuset två söndagar och dessutom givit till de fattiga. De vigdes nedanför kordörren och ”Bruden hade En Crants och täckt Håår”. Samma år anskaffades en mössa som skulle användas ”av socknens lösaktiga kvinnor så heema som i Kyrkian, dock loffwades dem som härföre hafva försedt sig förskoning”. Huruvida denna mössa kom till användning eller ej finns inga belägg för. Rynkhatten fick ersätta detta plagg, men då rynkhatten var gift kvinnas festplagg blev den inte ett förnedringstecken i sig själv utan endast ett tecken på att bruden ej var mö.

Det har tydligen varit så i alla tider att mannen går fri men kvinnan straffas.

Som gift skulle den unga kvinnan alltid bära hatt. Det var sed att brudens flickvänner hjälpte till med att sy dessa — hon behövde ju rätt många. Den blivande bruden klippte till hattar i passande storlek av såväl hemvävt linne som av finare köpetyg. Så tog hon på sig ”lidukuppan”, lade ner tygbitarna och en liten flaska med brännvin i den och gav sig i väg för att ”del åjt attvertjä”, d v s dela ut hattmaterial. Flickorna tog med sig detta arbete till fäboden, där de på lediga stunder sydde de finaste sömmar och krus, de faktiskt tävlade om vem som kunde göra det vackraste arbetet.

Bruden skulle också både väva tyget och sy brudgumskjortan. Den skulle också förses med fina sömmar och krus. Riktigt duktig var den flicka, som hann med att sy tre brudgumskjortor, en för varje dag som bröllopet varade. ”Får man inte tag på ett kvinnfolk, som kan sy en brudgumskjorta, så är det bättre att vara ogift”, lär en ungarl ha sagt.

Prästerskapet försökte även stävja andra brölloppsedvänjor. På våren 1821 fastslår en kyrkoherde med eftertryck ”huru högst nödigt det vore til befrämjade af christelig ordning och skick och huru nyttigt för denna fattiga landsort at afskaffa de hittills brukeliga öfverflödiga samqväm,

*”Kaffesurrör” vid bröllopet i Solgården. Fr v: Bond Lina, Rull Stina, Sol Anna, Glad Anna, Hildur Björkqvist, Lavas Stina, Agnes Sundström och Påls Selma.
Foto: Håll Nils Matsson*

som äro kända under namn af Fästnings-Öhl och Tunnings Öhl”. Prästen gick också till storms mot seden att bruden, för att insamla medel till brudprydnaderna ”på sin största högtidsdag förnedrade sig till likheten med en kringstrykande tiggerska eller krögerska, samt till och med i själva sin brudskrud lupit socken omkring för att i utbyte mot brännvin och dricka preja till sig penningar”. Och för var och en som icke helt och hållet saknar sinne för det anständiga trodde sig ordf ”icke vidare behöva utveckla den äckliga vidrigheten av en sådan sedvänja”. Socckenstämmaprotokoll 20/2 1842. Det berättas också, att när folket i gårdarna såg bruden komma försökte de gömma sig eller springa undan men bruden sprang efter, och en vild klappjakt kunde uppstå.

Även seden att skjuta med gevär vid bröllop försökte de styrande stävja. År 1833 var sockenstämman samlad för att ”träffa en kraftfull öfverenskommelse till hämmandet av det lika vådliga som olagliga bruket af skjutgevärd vid alla obehöriga tillfällen, i synnerhet sådana hvarest

flera personer samlas och der starka drycker förtäras''. Bestämmelsen efterlevdes inte. År 1855 togs frågan upp igen och då fattades beslut om ''en plikt'' på 10 riksdaler banco för en sådan handling. Men vad hjälpte detta? Ännu in i våra dagar, åtminstone in på 1940-talet har seden levt kvar i viss utsträckning.

Lysningen eller ''förstgåndjen'' har man alltid försökt att hålla hemlig. Om hemligheten läckt ut så var det på senare tid vanligt att brudgummens kompisar på lördagskvällen före lysningen samlades utanför det hem, där de förmodade att det blivande brudparet höll till och där avfytrade en massa lösa skott. Efter lysningen kallades pojken för ''björn''. Det fanns ett uttryck, att man skulle akta sig för björnen tills han hade vigt sej, för då miste han klorna.

Bröllop för ca 70 år sedan

Vi lämnar gamla tider och förflyttar oss till 1911 och låter Solleröns äldsta invånare, Bråmå Karin, som fyller 100 år i juli, berätta något om sitt bröllop. Det gör hon på sitt varma och fina sätt.

— Ja, det är så länge sedan så jag minns knappt hur det var.

— Gick ni förlovade någon tid?

— Nej, det var inte vanligt. När det lystes för oss första gången fick jag en ring av Anders. Sedan gifte vi oss till påsk. Vi vigdes i kyrkan och det var flera par som följde oss till altaret. Kyrkan var mer än fullsatt. Det var ju så nymodigt detta. Det påstods, att det inte hade varit någon vigsel i Sollerö kyrka på 30 år. Jag hörde talas om en gammal gumma från Bråmåbo, som var så ofärdig att hon knappt kunde gå, men hon hade sagt: ''Ja, i sa då båtå sjå eta ståtå fast i sa gryvel.'' Jag hade ryntakjolen och yvdöln, rodmagdi och kasungen, en spritt ny en, som Boslas Per hade sytt åt mej. På huvudet hade jag en vit schal med silkefrans.

— Så du hade inte krona?

— Nej, det var inte vanligt då. När vi kom ut ur kyrkan stod där 19 hästar med vagnar färdiga att köra oss och gästerna till bröllopgården i Utanmyra, Vikgården. Ja, det var kalas även i mitt hem i Gruddbo, Bråmågården. Det hade slaktats och bakats och bryggts i bägge gårdarna, och meningen var ju att vi skulle åka emellan, men så blev det inte. Man visste aldrig så noga hur många som skulle komma. Man bjöd ju

inte på annat sätt än man sa till folk som man träffade och till andra skickade man bud. Det var närmare 200 gäster, och det blev flera matlag. Först åt brudföljet, ungdom och den närmaste slakten, sedan de äldre och sist barnen.

— Och vad hade ni för mat?

— Ja, det var den vanliga kalasmaten med sötost och ugnstost, så hade vi köttbullar och stek och även en grönsakssoppa, men ingen mjokgröt. Till efterrätt bjöd vi på tårta, och senare på kvällen kaffe med bröd.

Ja, visst fick vi presenter. Jag minns vi fick ett par väldigt fina dukar och även ett dussin silverskedar. En del hade en slant i handen när de tackade. Andra dagen kom ungdomar med tallen, som auktionerades bort. Det skulle vara brudpengar. Jag tror jag fick 100 kr och ändå sa Anders bestämt ifrån att ingen fick ge mer än en 25-öring för en kvist. Vi var godtemplare, så något brännvin förekom inte. Men mat fick dom även andra dagen. Något brudkort tog vi inte. Först en vecka senare åkte vi in till Mora och tog ett kort, men då var jag klädd i kjol och en tröja (blus) som jag låtit sy för detta tillfälle.

— Flyttade du till Vikgården med detsamma efter bröllopet?

— Ja, några veckor dröjde det, tills de skulle ”lådigsbåka”. Då jag kom dit så fick jag en ny kasung av svärfolket. Så nu hade jag plötsligt två nya kasunger.

— Fick ni något eget rum?

— Tok heller! Det fanns ju bara två rum, stugan och kammaren. Svärfolket hade en säng i ena hörnet av stugan och Anders en i det andra hörnet. I kammaren låg Anders’ bror. Jag kommer så väl ihåg hur det kändes. Att komma till en ”ukunnon gard” och gå och lägga sig bredvid en karl, även om han var min man, men med svärfolket liggandes i samma rum. Men på hösten flyttade vi in i den nya stugan och då fick vi kammaren. Vi hade ju gemensamt hushåll förstås, och naturligtvis var det svärmor som bestämde.

Så kom första världskriget. Även de i stort sett självförsörjande bönderna drabbades. Men folk slaktade och försökte på olika sätt gömma undan säd, för att inte ha något att lämna ifrån sig, när uppboordsman kom för att hämta. Och skulle det bli ”djässbod” så hjälptes man åt på olika sätt. Kalasen var inte stora, men de flesta ville ha något. Värst var det med kaffet, som då hade hunnit bli en omtyckt dryck. Det var hårt ransonerat.

Gambel Anna, som var expedit i Kooperativa, berättar om hur bekymrade brudpar bad henne om hjälp. Jag kände ju folket i alla gårdar, säger hon, och visste var det kunde finnas ett hekto eller så. Och för det mesta lyckades jag med att tigga ihop några kuponger. De där bönorna var man verkligen rädd om. Man rostade dem och blandade upp dem med rostad råg. Allt var väldigt enkelt, men vad gjorde det. Vi hade så roligt, och ett par nya kristidsskor gick åt i bröllopsdansen på en enda kväll — men det var visst pappsulor.

Efter kriget blev kalasen återigen större. Sedvänjorna hade inte förändrats mycket. Bruden var klädd i sockendräckt med kasung vintertid och grönröja sommartid. Vigseln skedde i kyrkan eller i prästgården.

Av gångna tiders sed att gå runt i gårdarna och samla ihop förnödenheter kan man se fortsättning under senare tid med seden att gå till kalasgården med en kruka sötmjök eller kanske råmjök, om man hade sådan. Denna vana har levt kvar så länge som det fanns kor i gårdarna, möjligen ersattes mjölken med grädde i och med att matsedeln förändrades.

Det kan vara av intresse att göra en jämförelse mellan gångna tiders matsedel och så som den såg ut åtminstone in på 50-talet. Man finner då två rätter som har stått sig genom århundraden — sötost och ungsost. ”Mjokgröten” är en annan seglivad kalasrätt. Den är närmast att likna vid en tjock välling och kokades i äldre tider på korngryn, som senare ersattes med risgryn. Lutfisk var förr en vanlig kalasrätt. Den köptes torr och kunde utan problem förvaras till det aktuella tillfället. För att få sås till lutfisken öste man av det övre skiktet från ”mjokgröten”. Det hade under kokningen blivit simmigt och grynen hade skjunkit till botten. Grynkorven är också en rätt som stått sig genom tiderna. Det var vanligt att göra en ”bakudag” för att få ”blotbro” och längre fram även tjockbullar, som så småningom blev helt dominerande tills ”läfsorna” kom med i bilden. Efter brödbaket var det i äldre tider vanligt att sätta in ungsosten, som gräddades i stora kopparbunkar eller skopor. Köttet kokades förr, man hade ju endast den öppna spisen, men i och med att järnspisen kom blev ”det kokta köttet stekt”. Med köttkvarnen kom också köttbullar. Och efterrätten! Ja, som sådan levde ”mjokgröten” kvar in på 20—30-talen, då den torkade frukten kom och med den, den nymodiga fruktsoppa. Men ”mjokgröten” levde

samtidigt kvar och serverades då och då som kvällsmat. Det var också brukligt att bjuda på denna rätt på bröllopets andra dag, ev tillsammans med en köttträtt eller vad som fanns kvar. Gästerna var hungriga efter alla upptåg med tallen. Drycker — ja, det har alltid funnits för att tillfredsställa olika smakriktningar.

Bröllop i nutid

Vem skulle kunna berätta mera sakkunnigt om det än Arvid Knutz, som under åren 1937—1970 varit med på 125 bröllop och tjänstgjort som värd vid nästan alla dessa, och värt att notera är, att endast ett par av dessa äktenskap slutat med skilsmässa.

Han berättar: ”Ja, bruden var för det mesta vitklädd eftersom sockendräkten inte ansågs fin nog under en period. Men den kom i bruk igen under 50—60-talen, och på senare tid har även brudgummen börjat klä sig i ”maskläder”. Däremot var det vanligt att de kvinnliga gästerna bar sockendräkten. Vigsel skedde för det mesta i kyrkan. Kalasen hölls i hemmen innan Föreningslokalen kom till 1943. Det slaktades i förväg och så kom storkokerskorna. Två som nästan alltid var med var Bond Maria och Anna Halvarsson. Matsedeln såg ut ungefär så här: Smör, bröd — tjockbullar givetvis — inlagd sill, ev något kallskuret pålägg, sötost och även kalvdans, köttbullar och ibland även något annat småvarmt och som varmrätt stek med grönsaker. Till efterrätt kanske Ris a la Malta med t ex aprikossås, eller kokta katrinplommon, fruktsallad eller färska bär beroende på årstiden och så vispad gräddde. På senare tid kom glassen. Som måltidsdryck serverades pilsner, men svagdricka och även mjölk fanns fortfarande på bordet. Där det förekom sprit bjöds den inte öppet vid matbordet förrän långt in på 40-talet. Annars var det vanligt att en särskild värd liksom i smyg bjöd på ett glas eller två, en liten vink — och gästen som ville ha förstod vad det var fråga om.

När bröllopen hölls i hemmen och utrymmet var begränsat, brukade kaffet serveras i bagarstugan eller i en granngård. Eftersom det kunde bli både tre och fyra omgångar vid matborden, var det inget ovanligt att de gäster som fick vänta längst drack kaffe under tiden. Kaffebröd och kakor av olika slag var det alltid rikligt av. Kaffeserveringen kunde vara igång så länge som det fanns gäster kvar, och ofta dukades det fram smör och bröd och pålägg fram på natten.

Kyrkoherde Ruben Daniels var en självskriven gäst. Han höll alltid tal och han sjöng alltid den trevliga visan ur Ett bondbröllop av August Söderman.

Låt oss en visa sjunga
till heder åt de unga
som nu skall följas åt
Falleri, fallera fallerallanlej
Brudgummen är en hurtiger dräng
honom vi önskar åker och äng
hästar och plogar, präktiga skogar.

Bruden hon är så fager och söt
henne vi önskar grisar och nöt
pojkar så många, stora och långa.

Låt nu gevären smälla
för brud och brudgum sälla
till heder och till ståt.

Falleri, fallera fallerallanlej
och låt oss alla önska
att lyckan måtte grönska
på deras levnadsstråt.
Falleri, falleri fallerallanlej, HEJ!

Prästfrun, den väna Maria, brukade också underhålla med en visa till eget gitarrackompanjemang. Efter kaffet var det sed att ett gäng ungdomar gav sig iväg till brudens hem för att göra små rackartyg. De sydde ihop nattdräkterna, de bäddade ”i säck” och de lindade in kopparpengar i lakanen och i nattdräkterna. Väckarklockor, ställda att ringa på olika tider, gömdes här och där. Så mycket sömn blev det inte för brudparet.

Och det dansades. Ofta till den populära orkestern Solleröpojarna. Och som för 100—200 år sedan samlades ungdomen nästa dag för att hämta en björk eller en tall. De körde så lång väg som möjligt med den för att visa vad som stod på. Precis som förr så skulle brudparet bjuda in till traktering och som förr så skulle trädet auktioneras bort. Visst

brukade det vara så att den som ropade in en kvist fick en sup, där det nu förekom starka drycker, men för att stävja oskicket med upprissade priser sattes som regel ett högsta pris på två kronor per kvist.

Antalet gäster på dessa bröllop var mellan 200 och 300. Var det 100 gäster så tyckte man att det var litet. Vid det största bröllopet som hållits i Föreningslokalen var det 550 gäster. 300 gäster kunde äta samtidigt och för dem som fick vänta fanns en utedansbana med orkester. Och det bröllopet varade i mer än två dagar.”

Tilläggs bör, att Arvid Knutz till varje brudpar både diktade och sjöng en personlig bordsvisa och dessutom ledde allsång och annan underhållning.

Utmärkande för Solleröborna alltsedan gånga tider och in i modern tid har varit hjälpsamheten såväl i det dagliga livet som när det gällt att rusta till kalas. Alla har ställt upp frivilligt utan tanke på ekonomisk ersättning. Brudens vänner t ex ställde upp vid alla förarbeten med matlagning och bak, de hjälpte till med att låna ihop nödvändig servis och de passade i regel upp vid borden. Brudgummens kompisar ordnade med bord och bänkar, de byggde lövsal, de röjde ut i logen eller tröskladan för dansen, och de pyntade med björkar.

Allt eftersom kalasen blev större blev det besvärligare att låna ihop, men framför allt att efteråt sortera upp servis och bestick. Någon kläckte idén att göra en insamling. Listor skickades ut i byarna och inom en vecka kom de åter fullteknade. Genom Konsum inköptes till ett fördelaktigt pris 25 dussin knivar, gafflar, skedar och kaffeskedar, alla delar märkta med Solleröns vapen. Priset blev ca 1 000 kronor. Konsum ordnade sedan med porslin för utlåning.

Det är frestande att dra upp en parallell med gamla tider. Då fanns inte matbestick. Var och en som skulle på kalas fick ta med sig den speciella kalaskniven, som kallades för ”jongan”. Den gick att fälla ihop som en fällkniv med skaft av mässing. Tallrikar fanns inte, utan brödet fick tjäna den uppgiften också. En tunnbröds-kaka, vikt på ett speciellt sätt, ”vikenbrö”, las fram på varje plats. Det var meningen att endast halva kakan skulle få ätas upp av första omgången. Den andra halvan skulle lämnas kvar till nästa gäst. Nu kunde det vara mycket svårt att hålla sig på sin beskärda del, då ju t ex köttspadet kunde fukta igenom. Håll Albert berättar efter sin farfar om en person, som inte klara-

de detta, och han fick följande omdöme om sej: ”Å kann då full int äta va nån bändin karr så blätet nida brö son då an va upå kalas.” (Det kan ju inte ha varit någon behändig karl, som blötte upp brödet på det där sättet, då han var på kalas).

Vi kanske ler i smyg åt våra förfäders egendomliga sedvänjor i samband med vigsel och bröllop. Men hur kommer våra efterföljare att reagera inför t ex nutidens samboförhållande? Förvånas, förfäras eller nicka gillande?

Vid livets slut

Ett barndomsminne från en sensommarkväll i Björka för närmare 60 år sedan.

Jag har just krupit ned i soffan, som står bakom matbordet, för att sova. Innan morfar går till sängs skruvar han ner fotogenlampan, som hänger i taket. Lågan blir mindre och mindre, svagare och svagare tills den till sist med ett flämtande slocknar helt. Då hörs morfars trygga röst från stugans andra hörn: ”Anna, så här går det till att dö.” Tystnad! Jag tänkte, är det så enkelt — men vad följer sedan?

Att ge sig in på frågor, som har med döden att göra är som att beträda helig mark. Om döden ska man inte tala, för när den slår, slår den så hårt och obönhörligt.

Men var det så att döden togs för något mera naturligt förr i världen? Åtminstone av de gamla! Man kunde ofta höra dem säga: ”Jag tycker att jag är så gammal nu att jag snart skulle få sluta”, eller ”jag hoppas Han snart kommer och hämtar mej.” En tillförsikt inför vad de väntade på, av den som hade en stark tro och som hade gjort upp om sitt liv med sin frälsare.

Men folk trodde också att döden sände något förebud, något slags varsel. Det fanns ett uttryck att ”någon är feg”. De kunde tolka olika slags händelser i naturen, ett djurs beteende eller andra tecken som något slags förebud och de kunde sedan sätta detta i samband med en viss persons bortgång. ”Inte kunde man tro att han skulle vara så feg”, d v s så nära sin död.

I äldre tider dog de flesta hemma i sin stuga. De mötte döden naturligt i kretsen av de sina, utan den moderna sjukvårdens livsuppehållande

metoder. I samma rum som döden gästade kunde barn leka, man var ju trångbodd. För många av dem var säkert en händelse som denna och vad som nu följde skrämmande. Det kan också tänkas att barnen fick en mera naturlig uppfattning om döden. De hade upplevt hur t ex farfar blev svagare och svagare tills han till slut inte svarade på deras tilltal, och nu talades det öppet om vad som skulle hända, om vad som måste göras.

Det gällde nu först att få upp den döde ur den trånga sängen, placera kroppen på en bänk där den skulle "rätas ut", det förekom också att den bands med ett rep vid bänken, för att kroppen skulle få en så rak ställning som möjligt. För att tillsluta ögonen lade man ett mynt, vanligtvis en tvåöring på dem och för att tillsluta munnen lades en psalmbok under hakan. En kista snickrades. Det var sed att långa, veka bräder, som kunde formas till en kista, skulle finnas i beredskap på gården. Kistan färgades vanligtvis svart med sot uttrört i vatten. På kistans botten lade man t ex hyvelspån och över dessa spikades ett vitt tygstycke fast. Så skulle den döde "röstas" — klädas. Man kallade på en kvinna, som var speciellt händig med detta.

Klädseln skulle vara så fin som möjligt med hänsyn tagen till de små omständigheter, som folket levde under. Därför brukade kvinnfolken säga: "Det ska då vara så mycket kvar av "brudyvdölen", att ni kan ta på mig den, när jag har dött." Kvinnan skulle också ha "hatt" på huvudet och brudhandskarna brukade också sparas till den sista färden. En karl kläddes i brudgumskjortan och både man och kvinna skulle ha strumpor på sig. En vit linnevåd utgjorde själva svepningen.

Dog en ung flicka kort innan hon skulle gifta sig, kläddes hon till brud. Vid grävning på Sollerö kyrkogård har det påträffats en kista, där liket var utstyrt som brud med pärlband om halsen.

Långt tillbaka i tiden brukade den döde, när han utrustades för den sista färden, förses med saker och ting, som han i livet tyckt mycket om. Det berättas om en gumma, som när hon tog avsked av sin man, som låg i kistan yttrade: "Pipo å tobatjänn a i lagt i a di, å jälldn få du däj du kumm." (Pipan och tobaken har jag lagt i åt dej och elden får du dit du kommer).

Begravning skedde alltid på en söndag. Gravöppning på lördag. Det var i regel släktingar eller gudbarn, som ombesörjde detta. Arbetet skulle påbörjas kl 9 och kl 11 skulle det vara klart. Så fort som klocken sla-

Foto: Håll Nils Matsson

git 11 började man kläfta. Var det en karl började man med storklockan och slog tre slag med kläften, så följde tre slag med lillklockan. Var det en kvinna skulle man börja med lillklockan. Man skulle slå 9 slag med varje klocka, tre slag åt gången med varje. Efter ett kort uppehåll följde gravöppningsringningen och även där var det bestämt i vilken ordning klockorna skulle ringa. Folk visade ofta sin respekt för döden genom att gå ut för att bättre höra, när klockorna ringde för gravöppning.

Klockan 9 på söndagsmorgonen var det samling i sorgehuset. Ute på gårdsplan, i skydd av något hus stod den öppna kistan uppställd, i österväster, och alla som ville kunde komma för att "se liket", innan de gick in till andaktsstunden. Av gammalt så var det inte prästen utan en lekman, vanligen en skolmästare eller en predikant, som "läste ut" den döde. Han läste en betraktelse ur andaktsboken, sade några lämpliga ord och ett par psalmer sjöngs. Därefter var det samling kring kistan för att säga adjö, för att ta farväl, innan locket skruvades på och kistan lyftes upp på den granrisbeströdda vagnen eller släden. Vid avfärden höljdes

Foto: Håll Nils Matsson

kistan med ett i svarta och vita rutor vävt vässl, vilket vid framkomsten till kyrkan togs bort och ersattes med ett svart bårtäcke, som tillhörde kyrkan. Det svart-vita vässlet användes endast för detta ändamål.

Vidskepelse fanns med i bilden. Så t ex måste kusken se till att inte hästen stannade när begravningsståget hade satt sig i rörelse. Det kunde betyda att det snart skulle inträffa ett nytt dödsfall i gården eller i byn om hästen stannade till på byvägen. Det fanns också andra mått och steg som skulle vidtagas för att den döde inte skulle "gå igen".

Seden med den öppna kistan uppställd vid sorgehuset har levt kvar tills in på 50-talet. Under senare år var det emellertid endast de som var inbjudna till begravningen, som på detta sätt tog farväl, medan det fortfarande under 20-talet och in på 30-talet var vanligt att "gå och se" den som hade dött. Även barn brukade följa med, det förekom t o m att barn utan någon vuxens sällskap gav sig iväg för att "se liket".

Man började också frångå den tidiga morgonsamlingen i hemmet. Det kunde vara nog så besvärligt för de anhöriga att dels hinna med ar-

betet i lagården, dels hinna göra sig själva klara. Dessutom skulle folket, som kommit för att hedra den döda, hinna med att dricka kaffe innan samlingen kl 9. Visserligen serverades kaffet, när detta hade blivit vanligt, av utrymmesskål i granngården, men det kunde bli störande om inte alla kunde infinna sig samtidigt och i tid till andaktsstunden. Senare blev det också vanligt att ändra på dagen — från söndag till lördag.

Under en övergångsperiod, innan bårhuset vid kyrkan stod klart, och jordfästning i kyrkan blev allmänt förekommande, skedde samling fortfarande i hemmet, där prästen "läste ut", men där kistan inte längre stod öppen. Även tidigare hade det förekommit jordfästning i kyrkan men inte så allmänt.

Vad beträffar de anhörigas och gästernas klädsel har även den förändrats under årens gång. I äldre tider bar kvinnorna blå magd, senare kom den svarta i bruk. Banden på "hatten" skulle vara blå. Runt kring halsen bar kvinnorna det s k "syristyttje" (sorgstycke), som var ett ca 2 m långt vitt tygstycke, som veks på längden i 3 delar, lades i kors över bröstet, den ena ändan stacks under tröjan och den andra hängde ner. Karlarna bar blå rockar. Senare tiders svarta armbindel är borta. Det svarta bandet på rock- och kappslaget såväl som kvinnans svarta slöja ser man mera sällan. "Man sörjer inte med kläderna" är numera rättesnöret, och en vårdad, diskret klädsel med tonvikt på svart är det vedertagna.

Att den döde skulle få en hederlig begravning har i alla tider varit de efterlevandes självklara plikt. Vad man lagt i detta begrepp har i många fall varit beroende på råd och lägenhet. I äldre tider var det inte ens bestämt att det s k gravölet skulle hållas samma dag som begravningen. Det berättas om en liten pojke från Sollerön, som drunknade i augusti 1893 och begrovs kort därefter, men själva gravölet hölls den 1 januari året därpå. Att så skedde hade säkert sin förklaring i fäbodssystemet.

Begravningskalasen var inte stora förr. Med tiden svällde de ut till kanske alltför stora proportioner. Men precis som vid bröllop ställde vänner och grannar upp och hjälpte till, och den mat som bjöds på var också ungefär densamma. Men låt oss följa sorgetåget från hemmet.

Framme vid kyrkbacken finns vissa ställen, beroende på från vilket håll sorgetåget kommer, där likvagnen stannar.

Kistan lyftes av vagnen och placeras på ett par bockar. Bärarna läg-

Foto: Ingalill Granlund

ger banden över axlarna och gör sig beredda att börja gå, så snart som klockorna börjar ringa. Då begravningståget närmar sig kyrkan, träder prästen och klockaren fram i kyrkogårdsporten, kistan sättes ned på ett par bockar och prästen och klockaren tar upp psalmen: "Kom jordens barn eho du är." Den ljuder mäktigt ut över de församlade och påminner ytterligare om vårt korta liv på jorden. Sedan bäres kistan ut på kyrkogården, där den sänks i graven. Prästen förrättar jordfästningen. De tre skovlarna mull faller dunsande mot kistlocket.

När akten är över går de anhöriga fram till gravens brädd, de tittar ner på kistan och kastar sin blombukett. De övriga följer efter. Med

tunga steg lämnar de sörjande graven och går till kyrkan för att bevista högmässan. Och grävorna har alla redan börjat skotta igen graven.

Inne i kyrkan sätter sig de sörjande längst framme vid koret. De förblir sittande under hela gudstjänsten. Men när prästen ska ”läsa upp efter den döde” reser de sig. Så ringer klockorna in den eviga vilan.

Gudstjänsten är slut. De sörjande går åter till hemmet, där hjälpsamma händer har ordnat med begravningskalaset. En annorlunda vardag tar vid.

En ny tid har kommit och med den nya seder. Men SORGEN är alltid densamma. Men låt oss likt barnet söka finna en tröst!

En ung kvinna står gråtande vid sin mors öppna grav. Då kommer den knappt 4-åriga lilla flickan fram till henne, sticker sin lilla hand i hennes och säger: ”Varför gråter du, mormor är ju hos Gud.”

Sarlas Anna

Källskrifter: Ur Gruddbo på Sollerön: Bröllopsskildringar från Sollerön av Svante Svärdström, Dräkttradion och modenyheter av Gunnel Hazelius-Berg. Beskrifning öfver Sofia Magdalena socken av F R Arosenius, uppteckningar från Nordiska museets folkminnessamling, Tidningen Trefnad samt Solleröbors muntliga berättelser.

Källor: När döden gästar av Louise Hagberg, Nordiska museets folkminnessamling samt äldre Solleröbors berättelser.